

Leyla Şərifova⁶⁷

ZƏRDÜŞT VƏ “AVESTA”NIN ŞƏRQ VƏ QƏRB DÜŞÜNCƏ TARİXİNDƏ MÖVQEYİ

Fars-tacik poeziyasının klassiklərindən biri olan qüdrətli söz ustası Əbülqasim Firdovsinin (934-1024) “Şahnamə”sində Zərdüşt peyğəmbər zamanında İran şahı Guştasp ilə Turan şahı Ərcasp arasında davam edən müharibə səhnələrinin poetik təcəssümünü yaratmış, müharibələri bəşər tarixinin faciəsi adlandırmışdır. Lakin dünya ədəbiyyatı tarixində müstəsna yeri ilə seçilən bu böyük sənət əsərində şair eramızın VII əsrinə - ərəb xilafətinin bərqərar olduğu tarixə qədər hadisələri qələmə alaraq orijinal nüsxəsi itmiş və pəhləvi dilində qələmə alındığı söylənilən “Xvayatnamak” haqqında müəyyən bilgilərə istinad etmişdir. Atəşpərəstlik ayinlərini özündə təcəssüm etdirən bu qədim sənət abidəsi haqqında Firdovsinin “Şahnamə”sində qısaca da olsa bəhs etmişdir.

Onu da qeyd edək ki, Əbülqasim Firdovsi “Şahnamə”nin ümumi mündəricəsində Zərdüştliyin İran ərazisində geniş yayıldığına xüsusi səhifələr ayırmasa da, burada yaşayan xalqların adət-ənənələrində “Avesta” kitabının mühüm yeri olduğunu qeyd edir, hətta qız evinə elçiliyə gələn adamların əlində bu müqəddəs kitabı gətirdiyini söyləyir. İran şahı Keykavusun yaxın adamları Hamavəran şahının qızı Südabı üçün elçili gələndə əllərinə “Avesta” kitabına bənzər namə götürüb gətirməsi söylənilənlərə aydınlıq gətirir. “Şahnamə”də oxuyuruq:

Bir elçi gəlib xoş kəlam, namidar, əlində “Avesta” kimi namə var (I, s.255).

Tarixin, xüsusilə ədəbiyyat tarixinin səhifələrində az-çox müəyyən işartılarını, yaxud sadəcə oalraq şairlərin çox vaxt zaman keçdikcə söyləmək istədiklərini üstüörtülü olsa da, diqqətə çatdırdıqları məqamlar bir çox məsələlər haqqında az da olsa müəyyən təsəvvür yaradır. Firdovsi Əbülqasim Şahnamə Tərcümə edən: Mübariz Əlizadə Bakı “Yazıçı”, 1986, 333s.

Qərb ədəbi mühitində “Zənd-Avesta”nın 1771-ci il ildə fransız şərqşünası Anketil dü Perron tərəfindən fransız dilinə tərcümə olunduğu ədəbi fakt kimi qeyd olunur. Lakin dahi fransız yazıçısı Volterin 1756-cı ildə öz adı ilə nəşr etdirdiyi Şərq mövzusunda yazdığı “Zadiq və yaxud tale” povestində Zərdüşt peyğəmbərin adını çəkməsi və onun “Zənd-Avesta”sından nümunələr verməsi, heç şübhəsiz ki, Anketil dü Perrondan əvvəl “Zənd-Avesta”nın fransız dilinə tərcümə olunduğunda xəbər verir. Ədəbiyyatşünas alim prof. Əsgər Zeynalov “Şərq Volter yaradıcılığında” adlı monoqrafiyasında yazır: “Volter əsərində (“Zadiq və yaxud tale” povestində) “Avesta”ya da müraciət etmiş, ondan sitatlar gətirmiş, bəzən də bu qədim abidədən böyük bir parça tərcümə etmişdi, bununla da Anketil dü Perronun məşhur nəşrinə: neçə onillik qabaqlamışdı” (I, s151).

Qərb, o cümlədən fransız elmi-ədəbi fikrində “Avesta”nın ilk tərcümə mətnlərinin birbaşa Volter yaradıcılığında öz əksini tapması, heç şübhəsiz ki, qədim dünya ədəbi tarixində çox vaxt şifahi tərcümələrin mühüm yer tutduğundan xəbər verir. Bu baxımdan fransız mütəfəkkiri Volterin fransız ədəbi tarixində yaratdığı Zərdüşt fraqmentləri söylənilənlərin daha bir təsdiqi hesab edilə bilər.

Zeynalov Əsgər. Şərq Volter yaradıcılığında. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001, 160 s.

Zərdüştün müqəddəs kitabının adı haqqında elmi ədəbiyyatda müxtəlif fərziyyələr söylənilmişdir. “Avesta” sözünün qədim dövrlərdə “upasta” şəklində işləndiyi və “əsas”, “bünövrə”, yaxud “əsas mətn” mənasını verdiyi söylənilmişdir. Lakin “Avesta” sözünün arami dillərindən alınma olduğunu iddia edən şərqşünas alim X.Bartomeo bu sözün “upasta” variantı olduğunu qeyd edərək onun “əsas”, “birinci” mənasını verdiyini söyləmişdir.

Avestaşünas alim, prof. Baloğlan Şəfizadə qeyd etdiyimiz adın etimologiyası haqqında aşağıdakı fərziyyəsinə diqqətə çatdırmışdır. O yazır: “... fikrimizcə mixi Bisitun yazələrində “Avesta”nın adının çəkilməsi göstərir ki, sözün mənası və onun adı altında başa düşülən kitabın özü çox qədimdir. Ən görümlü hesab elədiyimiz variantı götürüb çözləyək: “Upastavak”, yaxud “upastak”. Mürəkkəb söz olduğu göz önündədir. Birinci söz qədim türkcədə “Upas-tupas-tup” - şəklində olub, mənası “yandırılmış kərpic” deməkdir. İkinci söz isə - “tak-taq-tağ” - şəklində olub “bağlanma, bağlanmış” mənasındadır... Deməli söz ulu türkcədə “bağlı kərpiclər”, yaxud “kərpic bağlar” deməkdir ki, bu da “Avesta”nın mətnlərinin ilk variantlarının yandırılmış gil lövhəciklərə-kərpiclərə yazıldığı ilə əlaqədar ola bilər” (I, s.32).

Qədim Sumer (Şumer) ədəbiyyatının gil lövhəciklərdə yazıya alınmış “Gilgamesh” dastanının dünya ədəbiyyatı tarixinə düşməsinin əsas səbəblərindən biri də məhz onun gil lövhələrə həkk olunması ilə bağlı olmuşdur. Bu baxımdan “Avesta”nın da gil lövhələrə köçürülməsi hipotesa olsa da, o dövrün ən çox yayılmış yazı daşı olduğuna dəlalət edir.

Tanınmış dilçi və ədəbiyyatşünas alim, akademik Nizami Cəfərovun Azərbaycan ədəbiyyatının mənşəyi, yaxud Azərbaycan ədəbiyyatının yaranış tarixinə dair düşüncələrində onun “Avesta” ideyaları barəsində mühakiməsi istər-istəməz diqqəti çəkir: “Azərbaycan ədəbi ictimai təfəkkürünün tarixinin sonrakı dövrlərində “Avesta” ideyalarının müəyyən dərəcədə ehtiva olunması bu möhtəşəm abidənin məhz İran ədəbiyyatının taktı olmasını inkar etmir” (I, s.3).

Fikrimizcə, türk təfəkkürün məhsulu olan Zərdüşt “Avesta”sının İran mədəniyyətinin, yaxud Şərqi mədəni və ədəbi düşüncə arealının – eləcə də daha geniş ərazilərdə yaşayan xalqların düşüncə tarixində yaratdığı izi əsas məkanının Azərbaycan olduğunu unutmaz.

Dünya fəlsəfi düşüncə tarixində mütəfəkkir alman alimi Fridrix Nitsşinin dünyanın və Şərqi müdrik peyğəmbəri Zərdüştün həyatına və ruhani fikirlərinə istinad edərək yazdığı “Zərdüşt belə deyirdi. Hamı və heç kim üçün” adlı əsəri dünyanın çox-çox xalqlarının dilinə tərcümə edilərək fəlsəfi-düşüncə epopeyasına çevrilmişdir.

Bəşər tarixində insan- fəvqəlnsan, onun dünyada keçirəcəyi həyatın mənasını gördüyü işlərin xeyirxahlıq və insanın bu günü, sabahı üçün saf əməlləri ilə bağlantılarının ən incə məqamları haqqında Zərdüşt peyğəmbərin düşüncələrindən qopan müdrik kəlamlara söykənməsi Fridrix Nitsşe əsərinin uğuruna imza atmışdır. O, Zərdüştün dili ilə əsərinin “Zərdüşt müqəddiməsi”ndə yazırdı: “O adamları sevirəm ki, canlarını boş xəyallara, mənasız cəfəng ideyalara deyil, torpağa, vətənə fəda edirlər, o torpağa ki, bir vaxt fəvqəlnsananın məskəni olacaq.

O adamları sevirəm ki, dünyaya kor gəlib, kor getməsinlər, həyatdan bir şey anlasınlar, öləndə də arxayın olsunlar ki, ruhlarını az da olsa, kamilləşdirə biliblər.

O adamları sevirəm ki, canına cəfa verir, özündən sonra bir iz qoymaq istəyir” (I, s14).

Bəşər tarixinin bütün tarixi mərhələlərində, o cümlədən Zərdüşt epoxasında bəşər övladının dünyaya gəlişi, böyüb başa çatması, onun bir ömür içində gördüyü əməllərin sonra onun ölümündən sonra başlanacaq həyatın “ruhani” və bəşəri, fəvqəlnsan obrazın nə demək olduğu haqqında gələcək üçün ən böyük töhfə hesab edilə bilər.

Nitsşe Fridrix. Zərdüşt belə deyirdi. Hamı və heç kim üçün. Tərcümə edənlər: Aybəniz Abbasova (I hissə-alman dilindən), Əlisa Nicat (II, III, IV hissələr rus dilindən). Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2013, 432 s. Fridrix Nitsşenin “Zərdüşt belə deyirdi” adlı kitabında ailə və uşaq barədə düşüncələrində oxuyuruq:

“Kəbin, ailə deyəndə mən yaradanların özlərindən daha kamil bir məxluq yaratmaq naminə qovuşmaq istəyini başa düşürəm. Mən bu istək sahiblərinin bir-birinə qarşılıqlı ehtiramına ailə deyirəm.” (I, s84).

Lakin aliminin sözünə davam edərək Zərdüşt peyğəmbərin dili ilə ibrətamiz bir misal gətirməsi nikah, ailə və uşaq məsələsinə dair fikirlər burulğanında oxucunu bu məsələnin daha dərin qatlarına enməyə sövq edir. Əsərdən həmin hissəni nəzərdən keçirək: “Bir kişini çox ləyaqətli, yetkin adam sanırdım, amma elə ki onun arvadını gördüm, bütün kürreyi-ərs gözümdə dəlixanaya döndü.

Kaş ki müqəddəs zatla gic toyuq cütləşəndə yer üzü lərzəyə gələydi, torpaq ayaqları altında od tutub yanaydı. O, bir qəhrəman tək həqiqət axtarışına çıxdı, qazancı isə malalanmış kiçik bir yalan oldu. O yazıq özü buna ailə deyir...

O, özünə mələk xislətli bir kənz axtarırdı. Amma iş elə gətirdi ki, özü bir arvadın kənzinə döndü, indi gərək özü mələk ola ki, beləsini yola verə.

Ağlım kəsəni mal alanları fəndgir görmüşəm, bir şeyi almazdan yüz ölçüb, bir biçərlər. Di gəl, dünyanın ən kələkbaz adamı da arvadı elə bil gözüyumulu alır” (I, s 84-85).

Zərdüşt peyğəmbərin əsrlərin süzgecindən keçib alman ədəbi mühitində yayılması, Nitsşenin diqqətindən yayınmışdır. Və o müdrik alim gözü və düşüncəsi ilə Şərqi müdrik peyğəmbəri Zərdüştün müqəddəs kitabının yaddaşlarda dərin iz buraxan və yuxarıda qeyd olunan mühakimələrin yeni adaptasiyalarını yaratmışdır.

Nitsşe Fridrix. Zərdüşt belə deyirdi. Hamı və heç kim üçün. Tərcümə edənlər: Bütün yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alıb belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Zərdüşt və “Avesta” mifini avestaşünaslıq elmində qəbul edib onların həm Şərqi, eləcə də Qərbi xalqlarının mədəni və mənəvi, ruhani dünyasında tutduğu mövqeyi danılmaz həqiqətdir. Prof. Baloğlan Şəfizadə “Zərdüşt, Avesta, Azərbaycan” adlı monoqrafi-

yasında yazır: "... tarix mifin övlədir. "Avesta"nın söykəndiyi mifologiya da, bir çox xalqların başlanğıcı kimi diqqəti cəlb edir... "Avesta" və Zərdüşt mifologiyası nəinki türklərlə ortaqdır, fikrimizcə, türklərə məxsusdur." (I, s.16).

Bir sıra dünya, o cümlədə Qərbi alimləri "Avesta"nın Azərbaycan türklərinə məxsus olduğunu və onun müəllifi Zərdüştün Azərbaycan ərazilərinin yetirməsi kimi zühur etdiyini söyləməsi belə bir faktın daha dərin qatlarına enməyə, qədim dini təlim və onun yaradıcısı olan Zərdüşt haqqında əhatəli araşdırmaların aparılmasına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

1. Aybəniz Abbasova (I hissə-alman dilindən), Əlisa Nicat (II, III, IV hissələr rus dilindən). Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2013, 432 s.
2. Şəfizadə Baloğlan. Zərdüşt, Avesta, Azərbaycan... Bakı: "Elm", 1996, 324s
3. Şəfizadə Baloğlan. Zərdüşt, Avesta, Azərbaycan... (Məq sivilizasiyası). Bakı: Elm, 1996, 324 s.
4. Cəfərov Nizami. Klassiklərdən müasirlərə. Bakı: "Çaşıoğlu" nəşriyyatı, 2004. 272s.

Место Зороастра и «Авесты» в восточной и западной истории размышления

Резюме

В статье рассматриваются вопросы исторического, литературно художественного воплощения истории Зороастра и его «Авесты» в некоторых научно-исторических, художественно-поэтических и философских трудах различных авторов Востока и Запада. Автор исследования выявляет свою концепцию по вышеуказанной теме.

The Place of Zoroaster and "Avesta" in the Oriental and Western History of Thought

Summary

The article deals with the historical, artistic incarnation of the history Zoroaster and "Avesta" based on several scientific-historical, artistic-poetical and philosophical works of some authors in the East and the West. The author of the research reveals the facts and presents her conception on the above mentioned theme.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova